

5. Ворожбит С. Соціально-психологічні функції явища довіри / Сергій Ворожбит // Соціальна психологія. – 2001. – № 1. – С. 56–63.
6. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.]. Т. 1. – К., 1982. – 631 с.
7. Кравченко В. Ю. Довіра як прояв афіліативної потреби особистості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Кравченко Вікторія Юріївна. – К., 2009. – 238 с.
8. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. – М. : Ин-т психологии РАН, 2008. – 572 с.
9. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / В. Д. Литвинов. – К. : Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
10. Новый немецко-український, українсько-німецький словник / [уклад.: Басанець З. О. та ін. ; ред. Е. І. Лисенко]. – К. : А.С.К., 2002. – 1024 с.
11. Овсянецька Л. П. «Презумпція взаємності» у структурі довірливих стосунків / Л. П. Овсянецька // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – Вип. 10. – Ч. II. – 260 с.
12. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : АЗЪ, 1996. – 928 с.
13. Скрипкина Т. П. Психология доверия : [учеб. пособ. для высш. пед. учеб. завед.] / Т. П. Скрипкина. – М. : Академия, 2000. – 264 с.
14. Социальная психология : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / ред. А. Н. Сухов, А. А. Деркач]. – М. : Академия, 2001. – 600 с.
15. Українсько-польський і польсько-український словник / [уклад. Л. В. Біленька-Свистович, Л. І. Горбенко, Н. М. Заячківська]. – Львів : Світ, 2004. – 744 с.
16. Філософський енциклопедичний словник / [ред.-упоряд. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
17. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – К. : Прапор, 2005. – 640 с.
18. Шеремета В. Ю. Психолінгвістичний аналіз понять «віра» і «довіра» / В. Ю. Шеремета // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 130–134.

УДК 159.923

Христина Луканюк

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ КАТЕГОРІЙ ДУХ І ДУША

У статті розкривається зміст феномену духовного зростання особистості шляхом обґрунтування сутнісно-функціональних особливостей організації людини як біо-соціо-духовної істоти.

Ключові слова: феномен, особистість, дух, душа, духовність, духовний потенціал, духовне зростання.

The article reveals the meaning of the phenomenon of spiritual growth of personality through supporting of essential and functional features of the human bio-socio-spiritual beings.

Keywords: phenomenon, personality, spirit, soul, spirituality, spiritual potential and spiritual growth.

Феномен духовного зростання попри значні здобутки вітчизняної та зарубіжної психології в царині психології духовності залишається недостатньо ви-

вченим і науково обґрунтованим. Водночас очевидними є необхідність та актуальність осмислення останнього за умов «глобальної антропологічної кризи сучасного суспільства» (О.І.Климишин). Площина вирішення проблеми формування цілісної, гармонійної особистості в умовах сучасного суспільства передбачає розширення граней розуміння людини передусім як духовної істоти. Пріоритетність актуалізації духовного потенціалу особистості в умовах її соціально-психологічного розвитку може стати шляхом виходу й подолання духовної кризи, яку переживає наше суспільство в цілому.

Аналізуючи сьогодення, Е.О.Помиткін стверджує: «Інформаційна Епоха є попереднім етапом переходу людства до Епохи Духовності. Адже для збереження себе в інформаційному вирі сучасна людина має розвинути здатність до селективного сприйняття, здатність відмежовувати головне від другорядного, здатність не втратити самосвідомості. Щоб не втратити людяність, нам необхідні стійкі життєві орієнтири на вищі соціальні здобутки, якими є духовні ідеали, цінності й смисли. Саме тому сучасна психологічна наука має здійснювати супровід особистості у світ духовності, підтримувати її у процесі духовного розвитку, сприяти створенню в суспільстві умов, необхідних для духовного зростання людини» [5, с.4].

Мета статті – розкрити психологічний зміст феномену «духовне зростання» шляхом реалізації аналітичного підходу до категорій «дух» і «душа».

В останнє десятиріччя питання оптимізації процесу духовного зростання підростаючого покоління були підняті в сучасній українській школі, що об'єднало вчених як природничих, так і гуманітарних наук (В.Т.Андрушко, І.Д.Бех, О.І.Климишин, С.Б.Кримський, Е.І.Мартинюк, А.І.Мовчун, В.П.Москалець, О.В.Огірко, В.Д.Онищенко, Е.О.Помиткін, М.В.Савчин, Д.В.Степовик, Д.В.Усов, О.О.Хлевов, Ю.А.Чаус та ін.).

У рамках міфології, філософії, релігієзнавства, психології спостерігається плюралізм думок щодо трактування категорії «дух». Водночас простежуються дві точки зору щодо розкриття її змісту. Перша – трактування духа як прояву сутності людини, друга – дух постає як окрема вища сутність.

Найперші згадки про «дух» закономірно знаходимо саме в міфології. Тут «дух» постає як ангел або демон (занепалий дух, нечистий дух, нелюдський дух). Водночас дух ідентифікується з певною зовнішньою рушійною силою, яка відповідно знаходить своє безпосереднє означення в житті людей, як-от: дух сонця, дух вітру і т. п. З виникненням християнства в рамках міфології простежуємо тенденцію трансформації означення «духа» з абсолютно зовнішнього явища у внутрішнє (одухотворення людини). «Дух – у релігійному світогляді початкова рушійна сила, властива всьому живому, а в деяких культурах і неживому. Духом володіє як кожен індивід, так і будь-яка людська спільність» [9].

Що стосується філософії, то «дух», як філософське поняття, часто ототожнюється з нематеріальним началом. Власне, визначення співвідношення духу й матерії часто вважається пріоритетним питанням філософії. «Ідеалізм, спіритуалізм визначають дух як першооснову світу. Ідея духу може виступати як:

- поняття (панлогізм);

- субстанція (пантеїзм);
- особа (теїзм, персоналістичні концепції)» [9].

За Гегелем, «абсолютне є дух; таким є найвище визначення абсолютного» [5, с.18].

У Релігієзнавчому словнику за редакцією А.Колодного і Б.Лобовика знаходимо таке розуміння духу: «Це самосвідомість людини як суб'єкта пізнання, волі і дії; безплотна істота як надприродна сутність з властивою їй функцією впливу на стани людини, природні явища і сфери. Поняття не просто психологічне (сукупність функцій свідомості), а й суспільно-історичне: як здатність до цілепокладання й перетворювальної діяльності, продукт становлення і розвитку людини, її суспільної практики» [6, с.100].

У християнстві «Святий Дух – третя особа єдиного Бога – Святої Трійці» [9]. Дух є невід'ємною частиною людського єства. Він всюдисущий і здатен певним чином впливати не тільки на те, що відбувається ззовні, а й діяти всередині людини, впливаючи на її стани, емоції, почуття, думки.

Психолог Дж.Портер означає дух як «надихальний елемент, який робить біологічний факт життя чимось більшим, ніж просто хімічні або фізичні процеси. Суто механічне життя було б можливе й без духу, та йому бракувало б свободи й спонтанності, яких той надає» [5, с.19]. О.І.Зеліченко вказує, що дух є не психологічною категорією, тобто психологія як наука нездатна вивчати цей феномен відомими їй способами, але доступний у вивченні «індивідуальний дух», який зводиться до психічних функцій [4, с.128].

Водночас Е.О.Помиткін здійснює диференціацію духу в межах матеріального світу в таких формах: «суб'єктивний (природний) дух, об'єктивний (особистість) дух і абсолютний дух (мистецтво, релігія, філософія)» [5, с.18].

Сучасний дослідник християнсько-орієнтованого підходу до розуміння духовності М.В.Савчин так зазначає, що «дух – це божественне в людині, а не просто частина її ідентичності. Це божественна присутність, що веде людину до добродійності та до повного сприйняття Бога» [7, с.36]. Частина Бога в кожній людині має змогу діяти, і тільки людина має право вирішувати, чи діяти згідно з духом, чи протівитися цьому.

Досліджуючи феномен духовного зростання особистості, ми підходимо до ще однієї важливої категорії – душі. З точки зору філософії «душа (лат. *anima* – душа) – поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження. У більшості філософських і релігійних систем душа протиставляється як тілу, так і духу» [10, с.179]. Душа робить людину спроможною взаємодіяти з навколишнім оточенням не тільки на рівні рефлексорних реакцій, інстинктів, а й на рівні усвідомлених відношень.

«У багатьох філософських культурах душа виражається словом “Серце”; особливо яскраво ця тенденція виражена в українській традиції філософії серця» [10, с.179]. Тут застосовано метафоричне значення душі: оскільки серце вважається найголовнішим органом людського організму, без якого неможливе життя, так і без душі неможливе трансцендентне життя людини. Душа належить до всюдисущого духу.

У філософських словниках характеристика душі зводиться до ототожнення її із психікою людини, тобто розгляду душевних переживань як психічних і фізіологічних реакцій людини. Зокрема, зустрічаємо такі визначення: «Душа, на протипагу тілу, – це особлива нематеріальна сутність, це активне рушійне начало в людині, яке визначає її життя, здібності, особистість»; «душа є горизонтом можливостей індивіда, його причетності до Універсуму, витокі її не лише у соціальних впливах, але у глибинах індивідуальної природи» [4, с.124–125].

«У християнській культурі Середньовіччя та Відродження душа – це опосередкування між тілом і духом. З іншого боку, душі надається надзвичайно важливе значення в спасінні людини» [10, с.179]. Душа є тим безцінним членом людського єства, заради якого Господь прийшов на Землю, дав себе жорстоко замучити й воскрес тільки для того, щоб спасти душу людську. Душа також належить до Царства Божого, тобто до Духу. Вона є маленькою часточкою великого цілого під назвою Дух і приходить у тіло людське тимчасово, для того щоб духовно зростати й вдосконалюватися та повернутися в лоно Духу.

Як влучно зауважує О.І.Климишин, беручи до уваги дослідження зарубіжної зоопсихології, очевидно, можна стверджувати, що й тварини мають душу, але їх душа є певною мірою обмеженою. Пояснення цієї обмеженості знаходимо в християнській антропології: вона передбачена задумом Творця щодо тварин, які створені та підпорядковані людині, котра за своєю суттю стоїть вище. Очевидно, ця підпорядкованість містить також інший момент – обов'язок людини щодо тварин як до таких, які, як і вона, є творінням Бога [4].

Б.С.Братусь виокремлює «подвійність буття людської душі»: «з одного боку, вона сприймається як живе вмістилище, орган переживань, багатоманітних душевних проявів... Це світ зовнішньої сторони душі, душевних проявів. Але є і внутрішня, прихована, незрима сторона душі, яку розуміють переважно в релігійному сенсі, – як певна вічна, безсмертна енергія і субстанція, що може карбуватися. Проявлятися в тих чи інших зовнішніх параметрах, але зовсім до них не зводиться. Це душа в іншому розумінні. Однак – слід особливо підкреслити – це не дві різні душі, а різні аспекти, іпостасі, сторони (зовнішня і внутрішня) єдиної душі» [2, с.76]. Таке поняття, як «душа», мало досліджується сучасними науковцями, адже є тільки вмістилищем духу, який безпосередньо діє й виявляється у духовності особистості. Тобто не діє сама душа, а діє дух. Вона є посудиною, у яку виливає свої дари дух і з якої черпає тіло (розум) і проявляється в духовності. Єдиним важливим знанням про душу наразі є те, що вона присутня як даність, дається людині при народженні, як догма, яку не треба доводити. У вивченні духовності людини психологія повинна враховувати, а не ігнорувати внутрішнє буття душі, навіть якщо воно не є об'єктом її вивчення, адже в ньому є безпосередня суть людини. Б.С.Братусь доходить висновку, за яким у психологію має повернутися не зовнішній бік душі (бо ж він ніколи й не виходив з неї), а її внутрішня грань, її вищі прояви, але не як об'єкта вивчення, а як об'єкта співвіднесення й взаємозалежності, як поля смислотворення, орієнтира руху [4].

Духовне зростання особистості реалізується у двох площинах – матеріальній та ідеальній. Тіло є формою репрезентації людини в матеріальній площині, дух і душа – ідеальній.

Справді, кожна особистість – це передусім людина, якій властива тілесна природа. «Людина – це тіло. Але таке трактування зовсім не означає зарахування людини до мікрокосмосу. Все залежить від того, як розуміти тіло... Тіло передусім – це органічна плоть, яка дозволяє створити людину як особливу істоту, що відрізняється від усіх інших природних створінь. Створення тіла – це початок людської екзистенції» [4, с.123]. В.С.Соловйов зауважив, що неправдива духовність є запереченням плоті, істинна духовність є її переродженням, спасінням, воскресінням. У такому розумінні проблема духовного зростання людини безпосередньо стосується проблеми ставлення людини до своєї тілесної природи. В.В.Летуновський вказує на те, що шлях до цілісної присутності людини у світі починається з її цілісної присутності у своєму тілі, відповідно – дистанціювання від свого тіла, ставлення до нього як до чогось чужого є однією з головних ознак психічного нездоров'я та онтологічної незахищеності.

«Якщо дух розглядається як джерело креативних і раціонально-пізнавальних можливостей людини, рух до трансцендентного, то душа – джерело морально-комунікативних можливостей, спрямованість до іманентного, ближнього» [10, с.179]. «Дух як взаємодія мисленнево-споглядальних та вольових процесів постійно об'єктивується в артефактах, створюючи світ культури. Духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, духовно-творчу та морально-аксіологічну активність людини» [10, с.179].

Душа в ієрархічному розумінні (тіло-душа-дух) перебуває вище від тіла. І якщо тіло репрезентує виключно людську природу, то душа – божественну. Вона є «вмістилищем» можливостей прояву духу. Очевидно, психічні процеси, стани, властивості – це своєрідні механізми функціонування душі, яким притаманна індивідуальність і потенційна доцільність. Усвідомлення доцільності душі відбувається за умов підпорядкованості душі духові. Дух є тим, що об'єднує людську й божественну природу людини, він одухотворює душу та забезпечує цілісність людини як одухотвореної істоти [4, с.126]. Бо ж як написано в Біблії: «Сіється тіло звичайне, – встає тіло духовне» / 1 Кор. 15:44 /.

Людина від народження є носієм духовної іпостасі. Тож, незалежно від рівня розвитку її свідомості, здатності до свідомої інтерпретації та осмислення конкретних життєвих ситуацій, вона уже є «власником» *онтологічного духовного досвіду* (О.І.Климишин). І саме він задає можливість духовного зростання особистості й творення нею її індивідуального духовного досвіду. На ранніх етапах може простежуватися несвідоме «пасивне» безчасне (з боку свідомості самої людини) проектування онтологічного духовного досвіду, актуалізоване зовнішніми обставинами життя, однак із розвитком свідомості ця проекція вже ініціюється самою особистістю. Адже самі зовнішні обставини, кожна життєва ситуація людини є «духовною ситуацією» (С.Л.Франк) за своїм смислом. Тому навіть якщо людина не здатна чи не надає їй, у свідомий спосіб, конкретного суб'єктивного значення (як це має місце в умовах формування особистого досвіду), то остання не втрачає своєї «вартості» і є невід'ємною частиною духовного досвіду людини. Духовне зростання триває все життя людини, і його результат може стати не тільки її власним духовним надбанням, а й загальним

надбанням нації, людства, до якого вона належить чи належала, – тим духовним здобутком, вартість якого перебуває за межами простору й часу.

1. Большой психологический словарь / [ред.-сост. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – С. Пб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
2. Братусь Б. С. Двойное бытие души и возможность христианской психологии / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1998. – № 1. – С. 72–79.
3. Журнал «Психологія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psychology.su/slovar/d/duhovnost>.
4. Климишин О. І. Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід : монографія / О. І. Климишин. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2010. – 440 с.
5. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
6. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 252 с.
8. Свободная энциклопедия «Википедия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Дух>.
9. Свободная энциклопедия «Википедия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Дух_\(философия\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Дух_(философия)).
10. Философский энциклопедический словарь / ред. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблев, В. А. Лутченко. – М. : Инфра-М, 1998. – 576 с.

УДК 159.923

Лариса Міщиха

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЖИТТЄВОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ

У статті з позиції типологічного підходу проаналізовано онтологічний вимір життєвого світу особистості. Автор висновує, що вибір індивідом того чи іншого плану буття може слугувати критерієм смислової наповненості особистості і в пізній дорослості.

Ключові слова: онтологічний вимір, життєвий світ, типологічний підхід.

The article analyzes the ontological dimension of the world of the individual from the position of the typological approach. The author concludes that the choice of an individual life plan can serve as a criterion of sense of fullness of personality in late adulthood.

Keywords: ontological dimension, life-world, typological approach.

Можливість переходу потенційного в актуальне немислима без урахування такого вагомого концепту, як «життєвий світ» особистості, що огортає «зовнішній світ особистості (навколишнє), внутрішній і спільний світ, у якому відбувається діалог з іншими» (Л.Бінсвангер), бо «якщо людина хоче прийти до самої себе, її шлях лежить через світ» [10, с.120]. Це в черговий раз підтверджує положення Б.Г.Ананьева про те, що той чи інший ступінь збереженості, деградації або повного одряхління є функцією не тільки віку, а й соціально-трудової активності, тобто продуктом не тільки біогенетичної еволюції, а й життєвого шляху людини як особистості й суб'єкта діяльності».